

ĽUDOVÍT ŠTÚR: O TRVÁCNOSTI
ROMANTICKÉHO VODCOVSTVA¹**JURAJ BUZALKA**

Juraj Buzalka, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, Mlynské luhy 4, 821 05 Bratislava, e-mail: buzalka@fses.uniba.sk.

The essay aims to describe some popular patterns of romantic leadership in Slovakia through the example of the continuing popularity of the image of Ľudovít Štúr, leader of the Slovak national movement. The main argument is that the image of a romantic leader fighting against “foreign” plots is not only the product of the social organisation of post-socialist Slovak politics or the effect of bucolic Slovak nationalism, but that the image of the leader as a social actor, his self-presentation and story, reproduced across political-economic regimes, influence the permanent popularity of romantic leadership in Slovakia.

Key words: leadership, Romanticism, Ľudovít Štúr, nationalism, conspiracies

„Štúr nikdy od nikoho nezažil uznanie. To si málokto uvedomuje, že bol celý život, odkedy vyšiel s návrhom novej spisovnej slovenčiny, len bitý.“²

Významný slavista Ľubomír Ďurovič charakterizuje otca moderného slovenského nacionalizmu Ľudovíta Štúra ako súčasníkmi neuznaného bojovníka. Tento naratív – vodca zobudí národ aj napriek neprajníckej ignorácii – sa tak udomácnil v slovenskom populárnom vedomí akoby samotná virtuóznosť vodcu, jeho pevná vôľa a schopnosti, automaticky dokonali vznik národa. V skutočnosti trvalo dlhé desaťročia – a musela sa zásadne zmeniť politicko-spoločenská situácia vznikom Československa – aby si svojho času okrajový štúrovský projekt osvojila aj zásadná časť obyvateľov západného výbežku Karpát. Dnešná popularita Štúra je teda podobná úspechu literárneho hrdinu: jeho význam musel byť prerozprávaný tak, aby sa ľud o Štúrovi dozvedel a navyše ho prijal ako hrdinu.

Zástoj Štúrových učeníkov pri konštruovaní Štúra ako lídra a Slovákov ako národa je všeobecne známy. Menej zmapované sú však nezamýšľané dôsledky pestovania

1 Za poznámky k skoršej verzii tejto štúdie ďakujem Jurajovi Podobovi a dvom anonymným posudzovateľom SN. Časť štúdie čerpá z eseje „Štúr a Vinnetou: vzorce líderstva u karpatských Slovákov“ In Rudolf Chmel, ed. *Ľudovít Štúr: štúdie a eseje*. Bratislava, Kalligram a Literárne informačné centrum 2015.

2 <http://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/372709-sturovi-nikdy-nikto-nepovedal-to-si-krasne-spravil/>, 4. 1. 2015, navštívené 2. 1. 2016.

tohto ideálu. Možno povedať, že časť slovenskej romantickej politiky, ktorá okrem iného hojne stavia na konšpiráciách a pocitoch kmeňového ohrozenia, nie je ukotvená len v sociálnej organizácii postsocialistickej politiky či v rurálnej ideológii slovenského nacionalizmu, ktorá má tiež korene u štúrovcov, ale má komplexnejšie parametre rozvíjajúce sa od vytvorenia a petrifikovania populárneho obrazu Ľudovíta Štúra. Pred tým, ako sa pokúsim opísať tento obraz, predstavím trúchlenie za zdanlivo odťažitým literárnym hrdinom ako som ho zaregistroval v tlači v roku 2015.

ŠTÚR AKO WINNETOU

Zámer porovnať populárne podoby historickej osoby Ľudovíta Štúra a literárnej postavy Winnetoua, ktorý, ak by niekedy žil, mohol byť Štúrovým rovesníkom, sa objavil náhodne. V októbri 2015 uplynulo dvesto rokov od narodenia vodcu slovenských romantických nacionalistov, ktoré napríklad na štátnej úrovni poistilo Ministerstvo kultúry SR vyhlásením Roka Ľudovíta Štúra. V júni tohto roku tiež zomrel herec, ktorý pre niekoľko generácií stelesňoval indiánskeho náčelníka, Francúz Pierre Brice. Hojné oplakávanie jeho skonu v tabloidných, ako aj serióznych médiách a na sociálnych sieťach sa mohlo nezainteresovanému pozorovateľovi javiť prehnané. Ako sa snažím pripomenúť v nasledujúcich riadkoch, zjednocujúcim prvkom tohto nadštandardného smútenia bola popularita romantického vodcovstva na Slovensku. Smútok za cudzokrajným hercom prekvapil, avšak trúchlenie za literárnym hrdinom prehnané nebolo.

Dej románu a filmu, ktorý videli snáď všetci Slováci a všetky Slovenky starší a staršie ako tridsať rokov, sa odohráva v polovici devätnásteho storočia na americkom juhozápade, na okraji vtedy civilizovaného sveta. Podobne ako dej dominantného naratívu o Štúrovi a jeho budeniahodnom roľníckom ľude, aj naratív o Winnetouovi, náčelníkovi kmeňa pueblových Apačov, ktorých film nepresne zobrazoval ako lovcov, sa končí hrdinovou tragickou smrťou. Na fiktívnom Divokom západe i vo vtedajšom – z hľadiska mocenskej gravitácie sveta – okrajovom Hornom Uhorsku často platilo právo silnejšieho. Modernizácia – napríklad v podobe výstavby železnice či fabrík – prebiehala na úkor hrdých domorodcov, chrániacich svoj spôsob života hlavne proti civilizácii. Moc vtedy držala v rukách „cudzia“ – alebo sa aspoň ako cudzia javila – vrstva zbohatlíkov a úradníkov, ktorým sa do cesty dokázali postaviť iba ak vandrujúci slobodýmilmovní muži (ženy sú v romantických bojoch pasívne Ribanny a Adelky).

Obe okrajové hnutia vtedajšej civilizácie – americké i slovenské – za života oboch zmienených vodcov neskončili úspešne a ich vodcovia dopadli tragicky. Fiktívny hrdina prérie skončil v približne rovnakom čase ako neskorší najvýznamnejší vodca Slovákov, aj keď na inom kontinente. Kým Winnetou zomrel následkom zákernej strely bezškrupulózneho chamtivca, reprezentujúceho vtedajšie neblahé pomery Nového sveta, Štúr postrelený guľkou z vlastnej zbrane počas kochania sa malokarpatskou prírodou – scenéria divočiny ako miesta postrelenia v oboch prípadoch nie je náhodná – vydýchol v modranskom meštiackom dome, „trpiac“ v domácom väzení pod kuratelou uhorského štátu, ktorý bol desaťročia po jeho smrti označený za cudzí. V čase smrti aj života bol tento bývalý peštiansky poslanec za mesto Zvolen – vďačný za zvolenie hlavne rodine Ostrolúckych a im podobným, keďže nemajetný a nevzdelaný ľud ani ženy volebným právom nedisponovali – okrem malej skupiny slovenskojazyčných vzdelancov nižšej vrstvy len okrajovo známy. Jeho dnešná popularita je teda podobná úspechu literárneho hrdinu.

Autor literárnej predlohy „ušľachtilého divocha“ Winnetoua, saský rodák Karl Friedrich May (1842 – 1912), nikdy v Amerike nebol. Dvesto miliónmi vydaných exemplárov diel tzv. ľahšieho žánru, ktorým dominujú príbehy z Divokého západu, však aj tak patrí k najpredávanejším autorom všetkých čias. Karl May – píše oficiálna stránka *Karl May Gessellschaft* – vytvoril Winnetoua ako najušľachtilejšieho zo všetkých červených Indiánov. Predstava, ktorú si Európania – najmä v Nemecku, Rakúsku, Československu či Holandsku – vytvorili o amerických indiánoch a ich osude, je založená práve na spisbe tohto romantického autora.³ Winnetou mal úspech medzi všetkými spoločenskými skupinami a vrstvami čitateľov. Úspech filmu potom sprevádzala aj popularita sprievodných artefaktov ako hlinených postavičiek, fotografií hercov v kostýmoch, čeleniek, vtáčích pier, kožených rozstrapkaných odevov, indiánskych tomahavkov a podobne, ktoré v čase detstva a mladosti dnešní štyridsiatnici až sedemdesiatnici vyrábali alebo nakupovali na strelniciach počas dožiniek a v kočovných cirkusoch. Podobnosť s popularitou domácich folklórnych artefaktov a praktík v Karpatoch – minimálne ako symbolov zakonzervovania elementov predmoderného sveta – nie je z hľadiska funkcie a významu náhodná. Slovenský pendant k Winnetouovi sa prirodzene ponúka v postave Jánošíka, ktorý však napriek podobným ľudovým črtám nezastával „úrad“ politického lídra.⁴

Filmári našli vhodného predstaviteľa ušľachtilého divocha Winnetoua v osobe francúzskeho aristokrata Pierre-Louisa, baróna z Bris, herca známeho ako Pierre Brice. Pri príležitosti jeho úmrtia v roku 2015 bolo možné v kultúrnej rubrike mienkotvorného slovenského denníka nájsť otázku v titulku: „Aké ťažké je prijať, že zomrel Pierre Brice?“ Podtitulok tohto článku hlásal, že „filmového Winnetoua oplakalo viac Slovensko ako rodné Francúzsko“. Autorka textu hodnotí herca takto:

Pierre Brice dostal úlohu, ktorá zhmotňovala čestnosť, odvahu, noblesu, spravodlivosť a je pravda, že ju so svojím ušľachtilým prejavom dokázal oživiť. Správa o jeho smrti zarmútila mnoho fanúšikov, zrejme však nezapôsobila až tak bolestivo a drasticky, ako keď na konci filmu Posledný výstrel zahynul Winnetou.⁵

Slovenská prozaička a publicistka Zuzka Kepplová pri príležitosti smrti francúzskeho herca takto glosovala význam Winnetoua pre Slovensko:

Vyrástli sme na socialistickej popkultúre, ktorá nás presvedčila, že Indiáni vyzerajú ako majitelia penziónov v Dalmácii. Nosili sme strapce, parochne s hrubo zapletenými vrkočmi a rozprávali o sebe v tretej osobe. Každý mal svoje dôvody, prečo bol Winnetouom. Winnetou nebol superhrdinom. Okrem koňa a pušky nemal žiadnu špeciálnu výstroj a vždy vlastne ťahal za kratší koniec. Diváci vedeli, ako to dopadlo s Indiánmi na divokom západe a toto tušenie zániku robilo príbehy červenokožcov ešte príťažlivejšími. História potečie iným smerom a „dospeláci“ pochopia, čo chápe každé decko. Že pachtenie sa za zlatom, ropou, výstavba železníc v panenskej prírode či pušný prach a alkohol sú démonmi.

3 Pre viac detailov o živote a diele Karla Maya pozri napr. <http://www.karl-may-gesellschaft.de/index.php?seite=englisch&sprache=fremdsprachen>

4 Popularita filmového Jánošíka, najmä toho „generačne príbuzného“ Winnetouovi v réžii Paľa Bielika (1962/63), potvrdzuje obľúbenosť tohto typu hrdinu.

5 <http://kultura.sme.sk/c/7846604/ake-tazke-je-prijat-ze-zomrel-pierre-brice.html>, navštívené 4. 1. 2016

Takýto svet nám dával zmysel, či už ho dnes nazveme antikapitalistickou propagandou, alebo romantickým únikom. Dospelí ľudia sedeli okolo vlastnoručne vyrezaných totemov a spievali o ceste do Mexika. Winnetouov ideologický úspech bol založený na jednoduchom a pohodlnom rozlíšení dobrých a zlých. Navyše autor winnetouoviek umiestňuje dobro na stranu odchádzajúcej civilizácie, ktorá sa z posledných síl bráni pokroku. Pokroku, ktorý s jej existenciou neráta ... S príchodom Indiánov na plátno kričali aj Rómovia, aj skíni: „Idú naši.“ Všetci sme boli Apačmi.⁶

Iná významná autorka, Veronika Šikulová, sa pri tej istej príležitosti vyznáva nasledovne:

Winnetoua som nečítala, videla som ho v kine a vždy, keď ho dávali, aj v televízii. Všetky sme ho mali na stene alebo za priesvitným obalom žiackej knižky. Ribanna bola slabá náplast', všetci sme chceli byť na karnevale za Winnetoua ... Pracujem v knižnici, a preto viem, že niektorí tatkovia sa dodnes k Winnetouovi vracajú, ba že ho ponúkajú svojim synom či dcéram. Na Karla Maya mám slabosť, aj keď som ho nečítala. Vravela som dcére, že my sme nepozerali Harryho Pottera, ale keď som bola malá, takmer všetci čítali Winnetoua.⁷

Politologička Soňa Szomolányi si v profilovom rozhovore vo významnom týždenníku takto zaspomínala na príbeh o Indiánoch:

V detstve som tiež čítala vinnetuovky. Boli sme partia - indiánsky kmeň, ja som bola prieskumník, rozhodne nie Nšo-či. Mali sme matriarchát, vodcom bola dievčina. Myslím, že Vinnetou bol prospešný formujúci vzor.⁸

Renomovaný denník v spomienkovom móde prispel príbehom o ulici v chorvátskom mestečku Trogir, kde si turisti fotografujú vchod do miestnej banky. Okoloidúci nerozumejú, čo ich na dverách púta. Nevedia totiž, že ide o miesto, kde filmový Old Shatterhand vchádzal do stajne v Santa Fé a prepadli ho banditi. Ako pripomína denník, na organizované zájazdy po stopách Winnetoua a Old Shatterhanda chodia ich priaznivci aj vyše päťdesiat rokov od premiéry legendárneho filmu. Vyhľadávajú miesta, na ktorých sa nakrúcali dôležité scény. Robia si tam porovnávacie fotografie a zvečňujú sa v pózach svojich filmových hrdinov.⁹ Keď smrť literárnej či filmovej postavy ako Winnetou dokáže vzbudiť na Slovensku toľké trúchlenie, ako je to s kedysi reálne žijúcim romantikom a tvorcom národa ako bol Ľudovít Štúr?

6 <http://komentare.sme.sk/c/7848689/kricali-aj-romovia-aj-skini-idu-nasi-vsetci-sme-boli-apacmi.html#ixzz3caPAozw7>, navštívené 10. 6. 2015.

7 <http://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/357903-je-suis-winetou/>, navštívené 11. 6. 2015

8 <http://www.tyzden.sk/lifestyle/29300/uz-nejdem-na-cierne-zjazdovky-/>, navštívené 12. 2. 2017.

9 <http://www.sme.sk/c/7848704/fanklub-prezil-winetoua-a-na-miesta-nakrucania-dodnes-jazdi.html#ixzz3caPozPx8>, navštívené 9. 9. 2015.

ŠTÚR EXPERTOV

Ako tvrdia renomovaní historici, Štúr si „sám zvolil cestu dodržiavania národného asketizmu.“¹⁰ Slovanmi filozofa Tibora Pichlera je „tým, čím ho urobil národný naratív, žije v kanonizovanej, vyzdvihnutej podobe, ako ho predstavuje jeho pomník v Modre“ (Pichler 2015: 38). Ako pripomína, svojím slovenským projektom sa netrafil do chuti väčšiny slovenskojazyčných šľachticov svojej doby, z ktorých mnohí napríklad ani neovládali maďarčinu, lebo „mali iný typ politického zmýšľania, kultúrneho vkusu, jednoducho socializácie ako vzdelanci favorizujúci ľudový nacionalizmus“ (Pichler 2015: 40; Demmel 2015: 172), ktorých reprezentoval Štúr. Aj preto sa dobovo okrajové štúrovské hnutie formovalo z ľudí nižších spoločenských vrstiev, čo mu umožnilo ľahšie sa vyviazať zo spoločenských lojalít a záväzkov (Demmel, 2015: 174). Štúr ako vodca mal podľa Pichlera (2015: 47) *silné, vášnivé ego a poháňala ho túžba byť dejinotvorný, chcel „dať národu dej“, ako sa počas revolúcie vyjadril*. Historik József Demmel pripomína, že Štúra v stredoeurópskom kontexte najčastejšie prirovnávajú k jeho rovesníkovi Kossuthovi. Podľa neho sa však Štúr viac životnou púťou, temperamentom či okolnosťami smrti podobá Sándorovi Petőfimu:

*Petőfi bol „národný básnik“ a Štúr zasa „vodca menšinového národa“. Spoločne majú aj to, že ako politici neboli príliš úspešní. Veď Štúr bol poslancom bez práva hlasovať a Petőfiho vlastní voliči vyhrali. No a ešte je tu ich smrť. Na základe prameňov vieme, že Štúr zomrel, lebo sa nešťastnou náhodou postrelil, ale veľa ľudí si aj tak myslí, že spáchal samovraždu. Petőfi zasa s najväčšou pravdepodobnosťou leží od roku 1849 v neznámom hrobe v Segesvári, kde padol v bitke s cárskym vojskom. Ale podľa mýtov sa dostal do ruského zajatia, kde žil ešte sedem rokov.*¹¹

V slovenskom kontexte je zaujímavé porovnanie Ľudovíta Štúra s Milanom Rastislavom Štefánikom. Príbehy oboch čelných postáv národného panteónu majú spoločné romantické rysy, skorý skon, opradený konšpiráciami, bojujú proti presile neprajníkov a pochybovačov. Štúr je navyše tvorcom národa a kodifikátorom jeho komunikačného nástroja. Slavomír Ondrejovič pripomína dávnejšie mylné presvedčenie niektorých jazykovedcov, ktoré dodnes dominuje medzi obyvateľstvom, že výber stredoslovenského nárečia nebol produktom premyslenej voľby Štúra a jeho druhov – teda reálneho zváženía potreby modernizujúcej sa spoločnosti v prospech jazyka mesta, konkrétne nárečia Liptovského Mikuláša – ale romantickým kapricom, keďže stredoslovenčina je údajne najkrajšia a najviac rozšírená v strede medzi Tatrami a Dunajom (Ondrejovič, 2015: 28). Romantizmom pravdaže nebol opradený iba pôvod jazyka. Historička Daniela Kodajová pripomína, že už Štúrov pohreb bol koncipovaný ako národná slávnosť, pri ktorej „použili symboliku, ktorá mala prehovoriť k ľuďom a zároveň upevňovať podobu, v akej sa mal Štúr vnímať. Zvýraznili motív vodcovstva a učiteľstva. Pohrebný sprievod bol obradný a v istom zmysle sa stal vzorom pre pohreby nasledujúcich národovcov.“¹²

10 <http://komentare.sme.sk/c/8113070/kodajova-sturovci-koncili-revoluciu-1848-49-s-pocitmi-vitazov-pravom.html>, navštívené 4. 1. 2016

11 <http://plus.sme.sk/c/20062536/madarsky-historik-vztah-stura-a-ostroluckej-je-vymysleny.html>, navštívené 5. 1. 2016.

12 <http://plus.sme.sk/c/20062538/historicka-daniela-kodajova-stur-nebol-soliter-vzdy-pracoval-v-ti-me.html>, navštívené 5. 1. 2016

Slovakistka Alexandra Hudymač pripomína, že Štúr nebol pasívny pri vytváraní obrazu, aký si mali ľudia o ňom zapamätať. Jeho postava „získala postupom času v slovenskej kultúre podobu mýtu. Možno dokonca riskovať tvrdenie, že sa v slovenskej kultúre stál mýtom on sám“ (Hudymač, 2015: 96). Všímal si „spôsob, akým sa prezentoval svojim korešpondentom práve prostredníctvom listov“ (ibid.: 97). Napríklad ohrozenie maďarským živlom „nadobúda status metafyzického neseséra pre ďalší vývoj a rast“ (ibid.: 102), a nie náhodou zostala „maďarská karta“ pre národné mobilizujúcich slovenských vodcov nenahraditeľná dodnes. Na druhej strane pospolitosť, na pozadí ktorej vystupuje v listoch Štúr, „nesie črty eskadróny vyvolených bojovníkov, rytierov svätej veci. Rétorická stratégia tu spočíva v tom, aby sa každej činnosti dodali charakteristické črty vlasteneckého zápasu a aby každá, aj tá najbanálnejšia udalosť nadobudla váhu národného zápasu na život a na smrť“ (ibid.: 107). V jeho korešpondencii je svet vykreslený v bipolarite dobra a zla a sám Štúr a slovenskí patrioti sú na strane dobra. Ako pripomína Hudymač (ibid.: 110):

Predstave, v ktorej pospolitosť slovenských dejateľov je prezentovaná ako pospolitosť raz svätcov, raz rytierov, spolu s výrazne exponovaným vynikajúcim jednotlivcom, o odtieň svätejším a odtieň bojovnejším než ostatní, vlastne už veľmi blízko k chápaniu v mučedníckej dikcii.

V duchu konceptu „politického života mŕtvol“, ktorý na situáciu v postkomunistickej Európe použila Katherine Verdery, sa Štúr – vďaka autoštylizácii, ale najmä vďaka učeníkom a národnoštátnej mašinérii, ktorá sa rozbehla desaťročia po jeho smrti – stal kľúčovým vodcom. Ako sa snažím doložiť príkladmi v nasledujúcej časti textu, popularitu Štúra naprieč politicko-ekonomickými režimami teda nie je možné vysvetliť špecificky rurálnym slovenským nacionalizmom ani samotným faktom, že výber padol na zdatnú osobnosť Štúra, ale aj – a možno najmä – vďaka umne skonštruovanému vzorcu romanticko-populistického líderstva ako ho sformovala najmä skupina slovenských a českých intelektuálov spolu s mýtom o začiatku národných dejín (pozri Findor, 2012).

„TRUE ŠTÚR“

Viliam Paulíny-Tóth (1826 – 1877), básnik, publicista, vojak Kossuthovej a neskôr slovenskej dobrovoľníckej armády a ku koncu života podpredseda Matice slovenskej a predseda Slovenskej národnej strany takto opisuje svojho takmer súčasníka Štúra:

Čo bol Ludovít Štúr svojmu národu, čo vykonal, koľko spiacich prebudil, chladných ohriol a slabých utužil, s akými prekážkami sa potýkal s nezdolným duchom – vieme všetci, ktorí poznáme jeho život ... Lnul som k nemu ako k veľkému, božskou prozreteľnosťou vzbudenému géniovi národa, svätým povolaním ktorého bolo buďť a kriesiť náš slovenský národ, dlhým otroctvom ducha i tela omámorenený, v mdlobách smrteľného spánku pohrúžený. Že tejto svojej úlohe dôstojne a skvele obstál náš slávny Ludovít Štúr, je pravda, ktorú nám nik neodškriepi.

„Hurá, nech žije Ludovít!“ ozvalo sa naraz z dvadsiatich hrdiel, „sláva mu, sláva!“, lebo vo dverách sa ocitla krásna mužská postava, ktorej jasné oko s výrazom otcov-

skej radosti hľadalo po nádejnej mládeži, kvete mladého Slovenska. Ludovít Štúr totiž tiež poctil posledný tohoročný spevokol bratislavských šuhajov svojou prítomnosťou, im vítanou. Prišiel sa i on rozveseliť, potešiť a odobrať od svojich milovaných vychovancov.

Daniel G. Lichard (1812 – 1882), novinár a vydavateľ, evanjelický farár a spolutvorca Slovákov, zakladateľ družstevníctva a propagátor nových poznatkov zase takto winnetouovsky opísal Štúra:

Štúr bol vysokej, kostnatej, mužsky peknej postavy, so zrejme cholerickým výrazom tváre, najmä však čierne oči, ukryté pod hustým obočím, prezrádzali oheň jeho ducha, keď ho nejaký zaujímavý predmet rozhovoru pohol k čerstvejšej reči. Štúr bol, pokiaľ ide o myseľ, človek ideálov, pokiaľ ide o srdce, šlachetná úprimná duša, ktorá ako sama statočne zmýšľala aj s celým svojím národom, aj s jeho jednotlivými členmi, tak nevedela ani statočnému presvedčeniu iných podkladať hanebné a nečisté pohnútky. Preto aj Štúr, pri všetkom odpore proti svojmu literárnemu počnaniu, ako človek nemal protivníka. Omyly a chyby Štúrove – ktože by bol bez chyby? – pochádzali najviac z toho, že sa jeho ideály často nezrovnávali so skutočnosťou života, vo svojej ideálnosti nebral Štúr vždy osoby a veci, aké sú, ale aké by mali byť.¹³

Ludovít bol vtedy pólom slovenského života, okolo ktorého sa otáčal celý ten úzky, malý, no krásny svet tatranský. Bol nám všetkým, bol spisovateľ, politik, kňaz, profesor, redaktor, bol vychovávateľ, bol brat, otec, bol ideál mládeže slovenskej. Neznal kmeňových rozdielov, ani náboženských, a mladík, ktorý študoval v Bratislave, či bol Slováč, Čech, Srb, Chorvát, cítil sa blaženým v jeho prítomnosti, lebo v Štúrovi mohol obdivovať opravdivého Slovana a kresťana.

Vodca hnutia meruôsmych rokov Jozef M. Hurban (1817 – 1886) v knižke *Ludovít Štúr*. *Rozpomienky* takto buduje kult romantického vodcu:

Štúr umrel práve včas, keď veľké veci vykonal a k väčším sa chystal. „To je pekná smrť“, hovoril, „keď hrdina padá v mladom veku, prv, než svet môže vidieť jeho mdlobu, aká konečne na každého prísť musí.“

Nemoc tá skončila sa smrťou oslávencovou dňa 12. januára 1856. Vyplnil 40 rokov, 2 mesiace a 14 dní pohnutého, činného, tvorivého života. V najkrajšej sile mužja mladého, ako sa mu to pozdávalo v dumaniach jeho o svete a živote značnejších ľudí, dokonala beh svoj v meste, ktoré si obrazotvornosť jeho dávno pred katastrofou touto označila za „čierne“. Čiernymi boli tie dni jeho veľkých bolestí, od 22. decembra 1855 do 12. januára 1856, ktoré zniesol v následkoch celej rany strelnej, lebo ani vybrať ju nedôverovali si, ani k amputácii prikrčiť sa neopovážili lekári. Čiernym rúchom priodela sa Modra v deň pohrebu Ludovíta Štúra, a čiernym rúchom priodela sa milienka jeho, zádumčivé Slovensko, a zvesť o jeho smrti rozsmútila kruhy slovanské po štrej Slávii.

Ja, znajúc ho voskrz, znajúc jeho uboleného srdca hlboký cit, jeho duše žiale nad

13 Citované podľa Ormis, J. V. (zost.): *Súčasníci o Ludovítovi Štúrovi*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1955; excerpt na <http://www.stur.sk>, navštívené 10. 9. 2015.

*osudom národa slovenského, myslím, že keby i čierna hodina tá poludňajšia dňa 22. decembra nebola prišla v podobe nešťastnej poľovačky, jeho život zemský nebol by dlhý býval. Oň sa obávali všetci, ktorí znali ten Vezuv ohňov vnútorných. Pohromy národ náš zachvátivšie boli by nám umorili to srdce citlivé, ten organizmus jeho z najtenších nitiek zotkaný a nástojky od jednej točny ku druhej zmietaný. Jeho vyniesla až k extázi dobrá zvesť zo sveta slovanského, ale na druhej strane zronila ho v najhlbšiu priepasť žiaľu zradná, chabá duša, pobadaná v národe, alebo charakter neodhodlaný tých, čo povolani sú slúžiť k dobrému národa!*¹⁴

Ako ukazuje televízny film „True Štúr“, uvedený na obrazovkách verejnoprávnej televízie pri príležitosti výročia Štúrovho narodenia 25. októbra 2015, ľudová poloha Štúra nemusí používať iba archaický patetický jazyk. Podľa mediálnych ohlasov chcel päťdesiatpäťminútový film búrať tri štúrovské nepravdivé mýty – že bol homosexuál, že miloval Adelu Ostrolúcku a že zomrel násilnou smrťou.¹⁵ Filmový publicista tvrdí, že „fádny učebnicovým prívlastkom dáva filmové spracovanie animovaného Štúra sexi hipsterskú podobu“. Žiada sa dodať, že film možno vyvracia novodobé mýty, tie staré však ponecháva v pokoji žiť. Napríklad iná publicistka sa nazdáva, že autori sa pokúsili Štúrovi, z ktorého sa stal v súčasnosti marketingový nástroj, navrátiť hĺbku a vznešenosť.

*Svoju úctu mu vzdali bez pátosu a moderne. True Štúr pristupuje k tisíckrát počúťmu príbehu „mlado“ a vyvracia novodobé mýty. Film má navyše nenútený, skutočne vtípný humor. Inteligentná skrytá paródia tak okorenila osobnosť Štúra i nudné učebnicové fakty.*¹⁶

Ako ďalej publicistka píše, vo filme si tyká dokument, hraný film i animák a dokonale sa dopĺňajú. „Historický eastern“ sa stretáva s filmom noir i detektívkou a kokeťujú so seriálom True detective (Temný prípad). Od filmovej publicistky sa tiež dozvedáme, že Štúr „vstáva z hrobu“ *svieži a plný sily, film pripomína nadčasovosť jeho ducha, tvorby aj ideálov bez patetického heroizovania. Stelesňoval predsa moderné cnosti, bol stále nespokojný a odhodlaný hnať sa vpred.*¹⁷

Herec Robo Roth, známy stvárňovaním intelektuálne náročných postáv, si zahral vo filme Štúrovho fiktívneho priateľa Hronského. Ako pripomína Roth, na Štúrovi je inšpiratívne koľko toho obetoval.

*Zoberte si odhodlanie Štúra ísť do slepej uličky, čo je práve to, ako sa situácia slovenčiny a Slovenska zdala jeho súčasníkom. Venovať sa dlhodobým cieľom, víziám, čo ma presahujú a nezačnúť fungovať od zajtra či od pozajtra.*¹⁸

Film sa priam v konšpiračnom duchu – a v postmodernej forme – vracia k hľadaniu „pravdy“, akoby to bolo v prípade mýtov, akým je aj ten štúrovský, možné. Nekladie si žiadne provokatívnejšie otázky – napríklad o kapacite vtedajšieho národného hnu-

14 Citované podľa Hurban, J. M.: *Ludovít Štúr. Rozpomienky*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959; na <http://www.stur.sk/>, navštívené 10. 9. 2015.

15 <https://dennikn.sk/271730/aky-je-true-stur/>, navštívené 5. 1. 2016

16 <http://m.pravda.sk/JS#!a=371604>, navštívené 5. 1. 2016

17 *Ibid.*

18 <https://dennikn.sk/271722/ked-som-chodil-do-skoly-ludovit-nam-liezol-na-nervy/>, navštívené 5. 1. 2016

tia, o parametroch slovenského nacionalizmu či o každodennom živote vodcov, aby sme spomenuli aspoň niektoré – a v princípe nadbieha ľudovej polohe Štúra. Nejde len o reprodukovanie populárneho obrazu, aj samotná postmoderná forma filmu – síce zaujímavá animovaná, no zasadená do klišéovitej dobovej patiny – má romantizujúci tón. Ako píše v recenzii ďalšia publicistka,

Nevednému formátu filmu, ktorý chce zaujať takmer úplne celé divácke spektrum, tróni fiktívna postava vyšetrovateľa Samuela Hronského – Roba Rotha, ktorý navštevuje národných dejateľov a pozostalých Štúra a svedčí ich so šarmom westernového odpadlíka, v doanimovanom prostredí filmu noir vyšetrujúceho Štúrovu smrť.¹⁹

Iný rozmer Štúra, ktorý viac súvisí s distribúciou moci v nacionalizujúcej sa agrárnej spoločnosti ako s romantickým obrazom, akcentuje publicista Michal Havran. Štúra vidí ako predobraz osobností, ktoré po roku 1989 dostali titul „verejní intelektuáli“. Tak ako Štúr v svojej dobe – pripomenul už Ľubomír Ďurovič – ani súčasní verejní intelektuáli podľa Havranovho textu nie sú dostatočne ocenení a pochopení. Kým Havran Štúrovi pripisuje nesporné osvietenské zásluhy, viaceré „karpatské špecifiká“ jeho pôsobenia – napríklad nadmieru romantizmu a konzervativizmu – taktne obchádza.²⁰ Nie priamo k Štúrovi, avšak smerom k oceneniu intelektuálneho poznania sa vyjadruje aj publicista, špecializujúci sa na problematiku vedy a vzdelávania na Slovensku. Pri vstupe do roku 2016 napríklad takto apeluje na rozum:

Ak niečo potrebuje Slovensko v budúcom roku, je to racionalita. Je to premýšľanie nad svetom okolo nás, premýšľanie, ktorého hranice budú určovať iba fakty, dôkazy a experimentálne potvrdenia – jednoducho veci, ktoré jestvujú a ktoré sa dajú (aspoň mentálne) uchopiť ... Ale ak by sme sa v novom roku všetci a každý deň stávali aspoň trošičku vedcami, v konečnom dôsledku by sme žili v lepšej krajine. Pretože byť vedcom znamená kriticky myslieť. Overovať si všetko, vráťane vlastných názorov, tvrdení a stereotypov, ktoré máme v hlave – a máme ich tam úplne všetci. Byť vedcom znamená nebyť si istý, ale svoju neistotu skúšať, bádať v nej a vyberať len také vysvetlenia, ktoré majú zmysel.²¹

Ako naznačuje dikcia novoročného vinš publicistu, vedecká skepsa a empiricky podložená analýza majú byť pre spoločnosť kľúčové. V modeli romantického vodcovstva je však „kritické myslenie“ prekryté emóciami a „potrebami“ spoločenstva, vodca končí zvyčajne tragicky a často za konšpiračného prispenia „cudzích“ síl. Ak aj nastane tragický skon lídra, tento model aspoň dokáže efektívne komunikovať konšpiračným jazykom. Vodca sa potom tvári ako rytier bojujúci s presilou „cudzieho“ systému či ohrozenia. Za najznámejšie príklady takéhoto romantického líderstva spomeňme aspoň generický populizmus Andreja Hlinku, Vladimíra Mečiara či najnovšie Roberta Fica. Títo vodcovia – či už autentickým presvedčením alebo účelovou mobilizáciou archetypu romantického vodcu – akoby pokrývali sociologické para-

19 <http://aktualne.atlas.sk/slovensko-ma-kovbojku-o-sturovi-rtvs-uviedie-velmi-odvazny-projekt/show-bizz/film/>, navštívené 5. 1. 2016.

20 <http://komentare.sme.sk/c/8045299/ako-ludovit-stur-pohol-krajinou-dopredu.html>, navštívené 5. 1. 2016.

21 <http://komentare.sme.sk/c/8112933/ak-nieco-potrebuje-slovensko-v-buducom-roku-je-to-racionalita.html>

metre inak modernej a technologicky vyspelej slovenskej spoločnosti romantickou politikou.

NÁRODNÝ HYSTERIK?

Hoci mnohí profesionálni historici, jazykovedci a politológovia by radi zo Štúra vykresali filozofa, intelektuála a vedca, ľud ho vníma ako vodcu, ktorý v celibátnom zápase obetoval aj vzťah k milovanej žene, len aby sa oddal práci pre národ, hoci aj proti pôsobeniu „systému“ (dekadentného Západu či „cudzieho“ Uhorska). Hoci tento rozmer romantického vodcu nie je úplný – možno napríklad zohľadniť nábožensko-etické pohnútky, ktoré sú prítomné aj pri štátno-pedagogickom výklade pôsobenia štúrovcov – v rovine ľudovej symboliky hrá významnú váhu práve Štúr – romantik.

Pod záštitou ministra kultúry sa napríklad v januári 2016 konalo spomienkové podujatie v Modre, meste skonu neskoršieho tvorca Slovákov. Dňa 17. januára 2016 sa tiež konal „Pietny štúrovský sprievod“, z ktorého účastníci – najvýraznejšie zastúpení študentmi gymnázií – hojne uverejňovali fotografie na sociálnych sieťach. „Krásne to v Modre vymysleli“, „Žiaden gýč ... takýto Štúr ...“ sa objavili medzi komentármi pod fotografiami. Minister kultúry sa v príhovore oprel o tému odriekania v mene národa. Štúr podľa neho,

... obetoval svoj vlastný život, vedome rezignoval na svoje osobné, rodinné šťastie. Za svoj krátky život Ľudovít Štúr prešiel, ako si to sám predpovedal, cestu života trnistú a plodom tejto trnistej cesty sme aj my a dnešná Slovenská republika.²²

Napríklad v obci Ostrá Lúka, v ktorej je pochovaná jeho priateľka a údajná obdivovateľka Adela Ostrolúcka (1823 – 1853), je populárna romantická poloha Štúra ako romantického milovníka. V obci organizujú každoročnú Kultúrnu jar Adely Ostrolúckej, existuje tu malé múzeum jej rodiny ako aj rodinná krypta a kaštieľ, ktoré sú v starostlivosti obce. Otec Adely, Mikuláš Ostrolúcky (1797 – 1872), ani jeho syn a brat Adely – Gejza (1819 – 1884) či jeho vnuk Mikuláš (1867 – 1947), československý občan, na ktorého si pamätajú niektorí ešte dnes žijúci dedinčania, napríklad takéto postavenie nemajú napriek tomu, že všetci boli významní regionálni politici. Väčšina domácich samozrejme predpokladá, že spomienky na Adelku – ako o nej Ostrolúčania familiárne hovoria – sa zachovali ústnym podaním od polovice devätnásteho storočia. Oveľa pravdepodobnejšie však je, že obraz Adely v miestnej komunite pochádza z pera Ľuda Zúbeka, ktorý jej príbeh dotvoril do knihy *Jar Adely Ostrolúckej* počas návštev v dedine v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Školské čítanky v sprostredkovaní obrazu romantickej lásky s prekážkami z oblasti literatúry „ľahkého žánru“ – zvečnenej aj na etikete miestnej minerálnej vody Ostrolúcka – vykonali pravdepodobne lepšiu prácu.

Dlhodobú popularitu romantického vodcovstva na Slovensku možno čiastočne ilustrovať na už spomenutom Jánošíkovi. Legendárny hrdina nie je populárny iba socio-ekonomicky, t. j. ako gavaliersky zlodej, ktorý vytvára ilúziu nápravy ekonomických nerovností (pozri Hobsbawm, 1959). Jánošík v prvom rade reprezentuje „ušľach-

²² <http://domov.sme.sk/c/20074150/stur-stvoril-zo-slovakov-moderny-samostatny-politicky-narod.html#ixzz3xWwtSqCg>, navštívené 10. 2. 2017.

tilého divocha“, vzdorujúceho „cudziemu“ neosobnému právu (pre ktoré je samozrejme obyčajný zlodej) a zákulisným hram „cudzích“ (rozumej nadlokálnych) síl a mocností. Eliminácia Andreja Hlinku v Černovej „cudzími“ slovenskojazyčnými husármi z Liptovského Svätého Mikuláša je podobný príbeh. V populárnej obrazotvornosti sa len ťažko ujíma fakticky pravdepodobnejší výklad streľby do miestnych ako zlyhanie modernizujúceho sa štátu na periférii. Keďže korene slovenského paranoidného myslenia siahajú najďalej k romantickej spisbe štúrovcov – je ilúziou myslieť si, že lokálna legenda o zbojníkovi sa mohla zrodiť a bez ideového a faktického usmernenia koherentne prežiť medzi negramotným ľudom od zavesenia zločinca na hák – kruh sa uzatvára. Ani Štúrovi samotnému v ľudovej obrazotvornosti „zlý systém“ koniec-koncov nedovolil za života naplniť cieľ svojich snažení.

Hoci romantizmus – a jeho čiastkové prejavy ako nacionalizmus či fašizmus – patrí do európskej hodnotovej výbavy, popularita vzorcov národného vodcovstva na Slovensku potrebuje aj špecificky kultúrne vysvetlenie. Porovnanie Štúra s Winnetouom ukazuje na ideál líderstva „za každú cenu“ aj proti „cudzíemu systému“. Pri ňom nejde iba o paralelnú reakciu na alebo útek od osvietenstva a modernity, ktorý je prítomný aj v susedných národných naratívoch vodcovstva, v prípade Štúra je takáto ľudová reprezentácia kľúčová. V tomto vodcovstve sa prejavuje hrdosť a vzdor, odklon od kalkulovania, výberová solidarita, avšak najmä idealizácia sociálnej bázy, z ktorej hrdina odvíja svoju legitimitu.

Po roku 1989 bol takýto alebo podobný druh líderstva s konšpiračnými rysmi nepresne označovaný za „autoritársky“ či „populistický“, a to najmä v kontraste ku konsenzuálnemu modelu vodcovstva liberálnej demokracie a občianskej spoločnosti. Ako však dokazuje populárna percepcia Štúra – ale aj pretrvávajúca obľuba Winnetoua či Jánošíka – najpopulárnejšie vzorce líderstva na Slovensku sú už od počiatkov slovenského nacionalizmu stabilne romantické. Štúr bol prvý národný populista a nebol ním primárne preto, že väčšina jeho politického záujmu sa po prvýkrát v dejinách koncentrovala primárne na mobilizáciu a emancipáciu prostého ľudu proti vtedajším elitám, o to sa snažili mnohí, možno aj úspešnejší slovenskí rodáci, ktorí sa do učebníc nedostali alebo sú len na ich okrajoch. Štúr bol národný populistický romantik hlavne preto, že sa do tejto roly vedome či nevedome štylizoval a jeho učenici a neskôr mašinéri národného štátu ho v tejto podobe zakonzervovali.

Možno dokonca vysloviť tézu, že romantické líderstvo na Slovensku nie je výsostnou doménou paranoidnej politiky, akú v porevolučnom období reprezentujú napríklad Vladimír Mečiar či Robert Fico, ale že každý populárnejší vodca s ním musí v kontexte slovenskej politiky narábať. Odozvy obrazu „tatička Masaryka“ ako nástupcu dobrotivého cisára a jeho pobočníka, astronóma, generála a kráľa salónov Štefánika, láskavej tváre Pražskej jari Alexandra Dubčeka či symbolická politika „dobrého anjela“ Andreja Kisku nie sú opozitom paranoidných romantikov, skôr v prípade oboch typov vodcovstva – konšpiračného i konsenzuálneho – ide o varianty jedného romantického archetypu. Ak odhliadneme od Ivety Radičovej, ktorá sa profilovala ako „ženská“ líderka so striedavými mužskými a „dievčenskými“ polohami, tak menej romantickí lídri – spomeňme napríklad Milana Hodžu, ale aj Mikuláša Dzurindu – kvôli dominancii romantického vodcovstva nikdy nedosiahli širokú popularitu, a to bez ohľadu na reálne zásluhy o rozvoj spoločnosti.

Túto úvahu teda možno uzavrieť tvrdením, že akademický i odborný diskurz na Slovensku dostatočne nereflektuje distribúciu populárnych vzorcov vodcovstva v spoločnosti. Hlavnou príčinou tohto nedostatku je pravdepodobne zjatie v jednodimen-

zionalnej verzii evolúcie politického systému. Podľa tejto evolučnej schémy sa „tradicionalistická“ autokracia vyvíja do modernej liberálnej demokracie, v ktorej rozhoduje kritické myslenie. Táto evolučno-normatívna predstava – že potlačíme iracionálny romantický populizmus argumentmi a rozum vytlačí emócie – reprodukuje nazeranie na svet v dichotómiách tradičný a moderný, vyspelý a zaostalý resp. racionálny a emocionálny. Napriek zbožným želaniam stúpcov tohto kritického diskurzu liberálnej verejnej sféry na Slovensku – vrátane autora tohto článku – však štvrtstoročie budovania reálnej liberálnej demokracie na Slovensku po roku 1989 dostatočný ústup romantického líderstva – ako je archetypálne reprezentované populárnym obrazom Ľudovíta Štúra – nepreukázalo.

LITERATÚRA

- Demmel, J. (2015). „Slovenská dráma v Uhorsku“. In: R. Chmel (Ed.), *Ľudovít Štúr: štúdie a eseje*. Bratislava: Kalligram a Literárne informačné centrum.
- Findor, A. (2012). *Začiatky národných dejín*. Bratislava: Kalligram.
- Hobsbawm, E. (1959). *Primitive Rebels*. Manchester: University of Manchester Press.
- Hudymač, A. (2015). „Úradník – rytier – svätec“. In: R. Chmel (Ed.), *Ľudovít Štúr: štúdie a eseje*. Bratislava: Kalligram a Literárne informačné centrum.
- Hurban, J. M. (1959). *Ľudovít Štúr. Rozpomienky*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Ondrejovič, S. (2015). „Jazykovedné glosy k Ľudovítovi Štúrovi“. In: R. Chmel (Ed.), *Ľudovít Štúr: štúdie a eseje*. Bratislava: Kalligram a Literárne informačné centrum.
- Ormis, J. V. (Zost.) (1955). *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Pichler, T. (2015). „Esej o Štúrovi a protestantizme“. In: R. Chmel (Ed.), *Ľudovít Štúr: štúdie a eseje*. Bratislava: Kalligram a Literárne informačné centrum.
- Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.

O AUTOROVI

JURAJ BUZALKA (*1975) – pôsobí v Ústave sociálnej antropológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave. Venuje sa antropológii politických hnutí. Okrem iných je autorom monografie *Nation and Religion: The Politics of Commemoration in South-east Poland* (Münster: Lit 2007). Medzi najnovšie publikácie patria ‘Tasting Wine in Slovakia: Post-socialist Elite Consumption of Cultural Particularities’ (in *Wine and Culture: Vineyard to Glass*. Rachel E. Black and Robert C. Ulin eds, Bloomsbury Publishing 2013) a ‘The Political Lives of Dead Populists in Post-socialist Slovakia’ (in *Thinking through Transition. Liberal Democracy, Authoritarian Pasts, and Intellectual History in East Central Europe After 1989*. Michal Kopeček and Piotr Wciślik, eds, CEU Press 2015).